

Türkiye’de 1968 Öğrenci Hareketi

ALAADDİN YANARDAĞ^a

Öz: Bu metin, 1968 öğrenci hareketinin küresel etkilerini ve özellikle Türkiye’deki özgün gelişimini tarihsel bir perspektifle ele almaktadır. Batı’daki benzerlerinden farklı olarak Türkiye’deki eylemlerin sadece demokratik taleplerle sınırlı kalmayıp, anti-emperyalist bir karakterle doğrudan siyasi iktidarı ve düzeni değiştirmeyi hedeflediği vurgulanmaktadır. Makale, Türk gençliğinin, akademik reform taleplerinden anti-emperyalist ve devrimci bir siyasi duruşa evrilmeye süreci detaylandırılmaktadır. Hareketin toplumsal yapısı, 1961 Anayasası’nın sunduğu özgürlük ortamı ve dönemin siyasi kutuplaşmaları içindeki rolü üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, eylemlerin şiddet sarmalına dönüşmesi, 12 Mart Muhtırasına giden yol ve sürecin sembol isimleri üzerinden yaratılan toplumsal hafıza irdelenmektedir. Son olarak belgeler, bu kuşağın Türkiye sol tarihindeki ideolojik dönüşümünü ve günümüzdeki farklı akademik yorumlarını analiz etmektedir. Sonuç olarak yazıda, bu dönemi hem toplumsal bir dönüm noktası hem de günümüzde hâlâ gizemini koruyan veya sertçe eleştirilen, derinlemesine araştırılmaya muhtaç bir miras olarak tanımlanır.

Anahtar Kelimeler: Türk gençliği, 68 kuşağı, üniversite, öğrenci hareketi, 12 Mart Muhtırası.

^a Iğdır Üniversitesi, Tuzluca MYO, Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık Bölümü
al.yanardag44@gmail.com

The 1968 Student Movement in Turkey

Abstract: This text examines the global impact of the 1968 student movement and, in particular, its unique development in Turkey from a historical perspective. It emphasizes that, unlike similar movements in the West, the actions in Turkey were not limited to democratic demands but had an anti-imperialist character aimed directly at changing the political power structure and the established order. The article details the process by which Turkish youth evolved from demands for academic reform to an anti-imperialist and revolutionary political stance. It focuses on the social structure of the movement, the environment of freedom offered by the 1961 Constitution, and its role in the political polarization of the period. Furthermore, it examines the spiral of violence that the actions turned into, the path leading to the 1971 Turkish military memorandum, and the social memory created through the symbolic figures of the process. Finally, the documents analyze this generation's ideological transformation in the history of the Turkish left and the different academic interpretations of it today. In conclusion, the article defines this period as both a social turning point and a legacy that is still mystified or harshly criticized today and in need of in-depth research.

Keywords: Turkish youth, the 68 generation, university, student movement, 1971 Turkish military memorandum.

Giriş

Türkiye’de 1968 öğrenci hareketi, 1960’lı yılların ortasından 1970’lerin başına kadar süren ve ülkenin siyasi, toplumsal ve kültürel yapısında derin izler bırakan bir dönemi temsil etmektedir. Küresel bir fenomenin parçası olmakla birlikte, Türkiye’deki hareket, ülkenin Soğuk Savaş dönemindeki stratejik konumu, hızlı şehirleşme süreci ve Kemalist miras ile sosyalist ideolojinin harmanlanması nedeniyle özgün bir karakter sergilemiştir. Başlangıçta üniversite sistemi içinde reform odaklı akademik taleplerle ortaya çıkan eylemler, zamanla doğrudan siyasi iktidarı ve düzeni hedefleyen devrimci bir nitelik kazanmıştır. 12 Mart 1971 askeri muhtırası ile kesintiye uğrayan bu süreç, "devrim şehitleri" mitolojisinin doğuşuna ve Türkiye sol tarihinin en önemli kırılma noktalarından birinin yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

Dünyanın farklı coğrafyalarında ve farklı farklı guruplar arasında pek çok toplumsal hareketler ortaya çıkmıştır. Bu toplumsal hareketlerin ortaya çıkış noktalarından her biri kuşkusuz kendi içlerinde ayrı bir dinamiğe ve farklı bir nedene bağlıdır. Toplumsal hareketleri tarihsel seyri içerisinde ele alacak olursak, etkisi günümüze kadar süren hareket, "1968 öğrenci hareketi"dir.

1. 68 Hareketinin Altyapısı

1960ların ortalarından 1970lerin başına kadar, bir çok ülkede, iktisadi ve siyasi düzenleri, genel refah ve gelişmişlik düzeyleri, kültür havzaları birbirinden çok farklı ve hep birlikte modern çağların oluşturduğu toplum türleri yelpazesinin neredeyse tamamının içerildiği çerçevede bir "devrim", köklü dönüşüm sloganlarıyla yükselen hareketlerin dönemi yaşandı.¹ Dünyanın dört bir yanındaki öğrenci hareketlerinin farklı renklerini daha iyi anlayabilmek için dönemi farklı coğrafyalarda incelemek önemlidir. Türkiye’deki 1968 kuşağının incelenmesi, sadece Türkiye’nin bu dönemde artan nüfusu, yüksek şehirleşme ve sanayileşme oranı ile büyük bir dönüşüm geçiriyor olması nedeniyle değil, aynı zamanda soğuk savaş

¹ Ömer Laçiner, "Bir Aydınlanma ve Aydın Hareketi Olarak '68", *Birikim* 109 (1998), 17.

döneminde Sovyetler Birliği'nin komşusu olarak sadık bir NATO müttefiki olması nedeniyle de çok ilginç bir vaka sunmaktadır. Sonuç olarak Türkiye, altmışlı yılların sonu ve yetmişli yıllarda siyasi kutuplaşmaya ve siyasi şiddete yol açan aşırılıklarını yaşadı.

1960lı yıllar hem dünya hem de Türkiye tarihine damgasını vurmuş yıllardır. 60lı yılların yaşandığı dönemi bu derece etkilemesinin temel nedeni dönemin siyasal yapısına yön verecek derecede etkili olmasıdır. Hemen her ülkede farklı konjonktürler içerisinde ortaya çıkan 68 olayları, Türkiye'de dünyadakinden biraz daha farklı olarak kendisini göstermiştir. Dünya 68'i, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artan Amerika Birleşik Devletleri emperyalizmi ve ayrıca soğuk savaşın getirmiş olduğu kutuplaşma ortamında bir karşı çıkış, başkaldırı olarak kendini göstermiştir. Amerika Birleşik Devletleri Avrupa ülkelerinin çoğunda başlayan bu karşı çıkış hareketleri ilk başlarda bir gençlik hareketi yani öğrenci hareketi olarak algılanmış ve daha sonra geniş halk kitlelerine yayılmıştır. Bu kitlelere yayılan hareketin ilk bakışta göze çarpan özelliği artan emperyalist baskılara karşı bir dizi demokratik ve toplumsal taleplerde bulunmasıydı. Ancak Türkiye'de yaşanan 68 olayları incelendiğinde, öğrenci hareketi olarak ortaya çıkan ve dünyanın aksine bir takım demokratik talepleri bir dizi eylemler şeklinde dile getiren hareketten çok direkt olarak iktidarı hedefleyen bir hareket olmasıydı.²

Dünyada ve Türkiye'de, 1968 hareketi diye bir dönem hakkında konuşursak, aslında kastedilen bir yıl değil, eylemsel bir dönemdir. 1966 ile 1971 yılları arasında yaşanan bu dönem, 1968'deki olayların çokluğu nedeniyle "68 dönemi" olarak ifade edilmektedir. 1968 yılı, neredeyse bütün dünya gençlerinin, özellikle de toplumların ilerici ve dinamik kesimini oluşturan üniversite gençliğinin, buldukları ülkelerde sokaklara dökülerek dünya genelinde siyasi ve toplumsal hareketlilik meydana getirdiği bir dönem olmuştur.

2. Türkiye'de 68 Hareketi

Düşünen, okuyan, sorgulayan bu üniversite gençliği, içinde

² Ali Rıza Karaçelik, "Türkiye'de 68 Kuşağı Öğrenci Hareketleri", *New Era International Journal of Interdisciplinary Social Researches* 14 (2022), 34.

yaşadığı dönemin hem siyasi hem de toplumsal sorunlarına kayıtsız kalmamış, bunun sonucunda da 1968 yılı, hem Dünya hem de Türkiye tarihi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1961 Anayasası’nın ülke genelinde oluşturmaya muvaffak olduğu geçici özgürlük ortamından faydalanan üniversite gençliği, sonrasında kendi içinde örgütlenmeye başlamış ve akabinde eğitimle ilgili taleplerini öğrenci guruplarını da arkalarına alarak protesto gösterileriyle dile getirmeye çalışmışlardır. Öğrencilerin henüz daha başlarda eğitimle ilgili olan bu talepleri, iktidar tarafından kabul görmeyince, öğrenciler bu defa da ülkedeki yönetim anlayışını ve siyasi düzeni sorgulamaya başlamışlardır. Böyle bir durum öğrenciler arasında düşünce ayrılıklarına ve siyasi bölünmelere neden olmuş, sonuçta farklı görüşlere mensup pek çok öğrenci gurubu oluşmuştur. “Başlarda sakin birer protesto gösterisi olarak başlayan olaylar, zamanla yerini karşıt gurupların çatışma ve şiddet gösterilerine bırakmıştır.” 68 olaylarının getirdiği bu şiddet bilançosu tahmin edilenden çok daha ağır olmuş, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin iktidarda bulunan hükümete verdiği 12 Mart Muhtırasına kadar geçen sürede sağ ve sol görüşlü öğrenci guruplarından çok sayıda ölü ve yaralı verilmiştir.³

Türkiye’deki 1968 kuşağı ilk olarak üniversite sistemi içinde reforma odaklanan bir öğrenci hareketi olarak ortaya çıkmış, ancak altmışlı yılların sonuna doğru devrimci bir harekete dönüşmüş ve 1971 askeri müdahalesinin ardından devrimci şiddetin kullanılması için mücadele etmiştir. İlk üniversite işgali 10 Haziran 1968’de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde başlamış, 11 Haziran’da Hukuk ve Fen Fakültesi’ne, 12 Haziran’da da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne sıçramıştır. Başka bir deyişle, Türkiye’deki 1968 hareketi üyelerini üniversitelerden devşirmiştir, ancak bu dönemdeki öğrenciler üzerinde yapılan derinlemesine bir araştırma, gençlerin sadece küçük bir azınlığının üniversitede okuma ayrıcalığına sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin 1968 akademik yılında aynı yaş kategorisindeki gençlerin sadece %6,5’i üniversite öğrencisiydi ve bu kategorideki üniversite öğrencilerinin

³ Mehmet Koca, “68 Öğrenci Olayları ve Üniversitelerde Politik Şiddet”, *Birey ve Toplum* 15 (2018), 87-88.

sadece %19'u kadındı. Ayrıca, öğrencilerin çoğunluğu sivil ya da askeri bürokrat orta sınıf ailelerden geliyordu. Kısacası, o dönemde Türkiye'deki tipik üniversite öğrencisi erkekti ve ya sivil ya da askeri bürokrat bir aileden geliyordu. Bu da 1968 kuşağı üzerine yapılan araştırmaların çoğunun erkek faaliyetlerine odaklandığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'deki hareket üzerine yapılan son araştırmaların odağını "1968'in kadınları"na kaydırıldığı ve kuşağın kadın üyelerinin Türkiye'nin bu dönemine dair kişisel anlatılarını paylaşmaya başlayarak kendi toplumsal hafızalarını oluşturduklarının altını çizmek önemlidir.⁴

Türkiye'de 1968 kuşağına müesses nizamın yanıtı askeri müdahale olmuş ve 12 Mart 1971 askeri darbesi ile sonuçlanmıştır. Askeri rejimin sonunda devrimci hareketin neredeyse tüm liderleri cezalandırıldı ve Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan, Mahir Çayan ve İbrahim Kaypakkaya gibi siyasi figürler üzerinde bir mistifikasyon yaratan "devrim şehitleri" söylemi ortaya çıktı. 12 Mart askeri rejiminin sona ermesi ve 1974'te genel af ilan edilmesinin ardından, 1968 kuşağının hayatta kalan tüm üyeleri hapisten çıkarıldı.

3. 68 Hareketinin Sonuçları

Türkiye 68 öğrenci hareketini, Avrupa'daki öğrenci hareketlerinden ayıran önemli bir özellik vardır. Bütün dünya gençliğinde öğrenci ayaklanmaları hep sol akımların etkisi altında gerçekleşmişti. Ancak gelişmiş sanayisi olan ülkelerle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler arasında köklü farklılıklar da vardı. Batılı gençlik sanayi devriminin getirdiği "gelişmiş dönem"ini yaşamış, liberal düşünceli bir aileye sahip olarak yetişen ilk modern ötesi kuşaktır. Türkiye'deki gençlik ise henüz endüstriyel gelişimi sağlamış bir ülkenin yeni kuşakları olma özelliğini gösteriyordu. "Türkiye'de 68 hareketi, Demokrat Parti iktidarının baskılarına karşı başlatılan siyasal ve sosyal direnişlerle doğmuştur". Üniversitelerdeki demokrat çevrelerle, ülkenin asker ve sivil demokrat aydınlarının yürüttüğü bu direniş, 1958lerde başlayarak gelişmiş ve 27 Mayıs 1960 Hareketiyle

⁴ Demet Lüküslü, "Turkey's 68", *Versobooks* (Erişim 07 Mayıs 2025), <https://www.versobooks.com/en-gb/blogs/news/3811-turkey-s-68>.

ülkeyi yeni bir döneme doğru sürüklemiştir. “1968 eylemleri, her şeyden önce antiemperyalist bir karakter taşımaktaydı. 1960lı yılların içinde bulunduğu ve tüm dünyada esen özgürlük akımından ve savaş karşıtlığından etkilenmiş ve Türkiye’de sol görüşlü, 60 gençliğinin oluşturduğu bir akım olarak bilinir. Bizde 68 ise, tam bir “öğrenci hakları eylemi” olmuştur.”⁵ Öğrenci hareketi, 1968 Türkiye’inde yeni bir olgu değildir. Bu tarihte, 1960 baharındaki hükümet karşıtı protesto eylemlerinin anısı henüz tazedir. 1961 Anayasası’nın düşünce ve örgütlenme özgürlüğüne tanıdığı olanakların, yeni kurulan yaynevlerinin art arda yayımladığı sosyalist kitapların ve diğer sol yayınların etkisiyle, yükseköğrenim gençliği arasında sosyalizm hızla yayılmaya başlamış ve gençlik kendini 1960 ayaklanmasından çok daha köklü değişimleri hedefleyen, uzun soluklu bir mücadelenin içinde bulmuştur. Türkiye’nin uzun 68’i, bir bakıma ideolojik formasyonu Kemalist dünya görüşüne dayanan öğrenci gençlik muhalefatinin sosyalistleşmesinin ve kitlesel bir güç haline gelişinin tarihidir.⁶

Türkiye’nin 68 olaylarında eski kuşakların gençler üstünde bariyer bir etkisi olmuştur. Bu dönemde Batı Avrupa’da komünist partiler genel olarak itibar kaybına uğrarken, Batı Avrupa gibi köklü ve örgütlü bir sol geleneğe sahip olmayan Türkiye’de yeni kurulan Türkiye İşçi Partisi, öğrencilerden oluşan gençlerin politize olmasında ve de sosyalizmi benimsemesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca eski kuşak aydınların çıkardığı Yön dergisinin de sosyalizme karşı önyarguların ortadan kaldırılmasındaki fonksiyonu çok büyüktür. “Türkiye’deki sosyalist öğrenci hareketi, hedefi belirsiz soyut bir devrim için değil, adı ve hedefi belli devrim stratejisi doğrultusunda mücadele etmiştir. Ayrıca örgütlüdür ve kendi içinden etkili liderler çıkarmıştır.”⁷

⁵ Feryat Bulut, “68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye’de 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 23 (2011), 135-136.

⁶ Emine Öztürk, “Türkiye ve Fransa’da 1968: Fransa’daki Mayıs Ayaklanmasını Başlatan Öğrenci Hareketinden Farklı Yönleriyle Türkiye’de Sosyalist Öğrenci Hareketi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (2018), 409.

⁷ Öztürk, “Türkiye ve Fransa’da 1968: Fransa’daki Mayıs Ayaklanmasını Başlatan

Türkiye’de sosyalist öğrenci hareketi, kendisini Batıdaki öğrenci hareketlerinden bir nebze ayırtırmaya ve geri kalmışlıktan kaynaklanan farklılıklarını da vurgulamaya özen göstermiştir. Sanayileşmiş iktisadi yapı, refah devleti ve tüketim toplumu kadar, yine birey üstünde egemenlik kurduğu varsayılan toplumsal mekanizmalar da öğrenci gençliğin hedefindedir. Onlara göre, burjuvazi devlet ve buna bağlı toplum düzeni yıkılsa, bütün sorunlar ortadan kalkacak ve özgürlük kazanılacaktır. Ancak yıkılan şeyin yerine ne getirilmek istendiği, “özgürlük” kavramıyla aslında ne kastedildiği çok net değildir. “Fransız öğrencilerin ideolojik formasyonun eklektik yapısının nedenini bu belirsizlik içinde aramak gerekir. Türkiye’de ise öğrenci hareketinin odağında yer alan sorunlar nispeten sınırlıdır, muhalefetlerinin hedefinde eğitim sistemi ve siyasal düzen vardır.”⁸ Eğitime dair talepler doğrultusunda geniş ölçüde gerçekleştirilen boykot ve işgal eylemleriyle protesto edilen yükseköğretim sistemiyle siyasi düzen arasında bağlantı kurmak kolay olmuş ve eğitim sistemini kökten değiştirme hedefi, bütün düzeni değiştirme gerekliliğinin bir parçası olarak görülmeye başlamıştır. Çünkü eğitim sorunlarının daha büyük sorunlara yol açacağı kabul edilmiştir.

Sonuç

Türkiye’deki sosyalist gençler, kendilerini “geri bırakılmış” bir ülkenin aydınları olarak görmüşlerdir. Onların ana düşünce ve eylemlerine bu şuur yön vermiştir. Fransa’daki öğrenci hareketinin ise kendi ülkelerinin “aydınlatanı” olmak gibi bir sorumluluk şuru içinde davrandığını söyleyemeyiz. Her iki ülkenin öğrenci hareketlerini birbirinden ayıran en temel farklardan biri budur. “Dolayısıyla Türk öğrencilerde toplumun diğer kesimlerini bilinçlendirme veya onlara yol gösterme sorumluluğu adeta kendiliğinden gelişmektedir. Bunu özellikle işçi hareketi ile topraksız ve küçük üretici köylülerle kurulan ilişkilerde gözlemlemek mümkündür. 68liler

Öğrenci Hareketinden Farklı Yönleriyle Türkiye’de Sosyalist Öğrenci Hareketi”, 410-411.

⁸ Öztürk, “Türkiye ve Fransa’da 1968: Fransa’daki Mayıs Ayaklanmasını Başlatan Öğrenci Hareketinden Farklı Yönleriyle Türkiye’de Sosyalist Öğrenci Hareketi”, 410.

kuşağı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de idealize ve romantize edilen bir kuşak. 68 kuşağının o dönem Türkiye’de vermiş olduğu mücadeleler ve hak talepleri Türkiye sol tarihi içerisinde büyük kırılmalara ve tartışmalara neden olmuştu. Fikir ayrılıkları, kazanımlar, trajediler, yarım kalan ütopyalar bu hikayenin önemli bir parçasıdır.”⁹

Türkiye’de 1960 kuşağı mensuplarıyla ilgili olarak sonradan yazılmış önemli biyografiler, anılar, röportajlar bulunmasına rağmen, döneme ait orijinal belgeler yeterince araştırılmamış bir alan olmaya devam etmektedir. Derinlemesine araştırmaların yokluğunda, 1968 kuşağının kutuplaşmış bir analizi söz konusudur: Biri 1968 kuşağını gizemlileştirmeye çalışırken, diğeri aynı kuşağa sert eleştiriler yöneltmekte, dönemin anarşi ve siyasi şiddetinden kuşak üyelerini sorumlu tutmaktadır.¹⁰

Hareket, Kemalist dünya görüşünden sosyalist ideolojiye geçişin ve solun kitleselleşmesinin tarihidir. Fransız öğrencilerinin aksine, Türk öğrencileri kendilerini geri bırakılmış bir ülkenin aydınlatanı olarak görmüş, işçiler ve topraksız köylülerle bağ kurmaya çalışmışlardır. Döneme ait orijinal belgelerin eksikliği, derinlemesine araştırmaların önünde bir engel teşkil etmeye devam etmekle birlikte; anılar, biyografiler ve kadın anlatıları toplumsal hafızayı diri tutmaktadır.

Kaynaklar

- Bulut, Feryat. “68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye’de 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 23 (2011), 123-149.
- Karaçelik, Ali Rıza. “Türkiye’de 68 Kuşağı Öğrenci Hareketleri”. *New Era International Journal of Interdisciplinary Social Researches* 14 (2022), 34-40.
- Koca, Mehmet. “68 Öğrenci Olayları ve Üniversitelerde Politik Şiddet”. *Birey ve Toplum* 15 (2018), 87-109.

⁹ Öztürk, “Türkiye ve Fransa’da 1968: Fransa’daki Mayıs Ayaklanmasını Başlatan Öğrenci Hareketinden Farklı Yönleriyle Türkiye’de Sosyalist Öğrenci Hareketi”, 411.

¹⁰ Ömer Turan (ed.), *1968: İsyan, Devrim, Özgürlük* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2019).

Laçiner, Ömer. "Bir Aydınlanma ve Aydın Hareketi Olarak '68". *Birikim* 109 (1998), 17-27.

Lüküslü, Demet. "Turkey's 68". *Versobooks*. Erişim 07 Mayıs 2025.
<https://www.versobooks.com/en-gb/blogs/news/3811-turkey-s-68>.

Öztürk, Emine. "Türkiye ve Fransa'da 1968: Fransa'daki Mayıs Ayaklanmasını Başlatan Öğrenci Hareketinden Farklı Yönleriyle Türkiye'de Sosyalist Öğrenci Hareketi". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (2018), 371-415.

Turan, Ömer (ed.). *1968: İsyân, Devrim, Özgürlük*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2019.